

MAGYAR ŐSTÖRTÉNET
Tudomány és hagyományőrzés

MTA BTK MÖT Kiadványok 1.

Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

Sorozatszerkesztők

Vásáry István – Fodor Pál

MTA BTK MÖT Kiadványok 1.

MAGYAR ÖSTÖRTÉNET

Tudomány és hagyományörzés

Szerkesztették
Sudár Balázs
Szentpéteri József
Petkes Zsolt
Lezsák Gabriella
Zsidai Zsuzsanna

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Budapest, 2014

A kötet az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont 2013. április 17–18-án tartott konferenciáján elhangzott előadásokat tartalmazza, megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia támogatta

© Szerzők és szerkesztők, 2014
© MTA BTK, 2014

ISBN 978-963-9627-87-1
ISSN 2064-9918

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is

A borítón szereplő szubbotyici csat digitális képét Ambrus Edit készítette
Türk Attila OTKA 106369 sz. projektje keretében

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Felelős kiadó: Fodor Pál
Nyomdai előkészítés:
MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Borító és tördelés: Horváth Imre
Nyomdai munka: Kódex Könyvgyártó Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila

TARTALOM

FODOR PÁL Tudomány és hagyományörzés – konferenciamegnyitó	7	RASKÓ ISTVÁN Genetikai múltba nézés, egy magyar torzó tanulságai	169
PÁLINKÁS JÓZSEF „A magyar őstörténetről mindenkinek véleménye van”	9	CSÖSZ ARANKA–MENDE BALÁZS GUSZTÁV Beszámoló a Kárpát-medence 7–10. századi népességén végzett archeogenetikai vizsgálatok eredményeiről	173
VÁSÁRY ISTVÁN Tudomány és hagyományörzés (Bevezető előadás)	11	KOVÁCS LÁSZLÓ Elnöki záró – Régészet, embertan, genetika szekció	179
RÉGÉSZET – EMBERTAN – GENETIKA		NYELVTÖRTÉNET	
TÜRK ATTILA A korai magyar történelem régészeti kutatása napjainkban (Perspektívák és teendők)	19	BAKRÓ-NAGY MARIANNE Módszerek a nyelvi őstörténet kutatásában: az ugor példa	193
SZŐKE BÉLA MIKLÓS A Kárpát-medence a Karoling-korban és a magyar honfoglalás	31	AGYAGÁSI KLÁRA A magyar–török nyelvi kapcsolatok	199
SZENTPÉTERI JÓZSEF Kritikai megjegyzések az avar–magyar asszimiláció kérdésköréhez	43	ZOLTÁN ANDRÁS A magyar–szláv nyelvi kapcsolatok	205
FODOR ISTVÁN Elnöki záró – Megjegyzések a szekció első három előadásához	55	HOFFMANN ISTVÁN A helynevek mint az őstörténet forrásai	211
RÉVÉSZ LÁSZLÓ A Kárpát-medence 10–11. századi temetőinek kutatása napjainkban (Módszertani áttekintés)	63	HONTI LÁSZLÓ Elnöki záró – Nyelvtörténet szekció	219
TAKÁCS MIKLÓS A honfoglalás kor és a településrégészet (Települési struktúrák, a társadalmi szervezet értelmezései, az etnikai azonosítás buktatói)	137	MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET	
FÓTHI ERZSÉBET A Kárpát-medence 6–11. századi történetének embertani vonatkozásai	151	VOIGT VILMOS A magyar ősköltészet	225
		HOPPÁL MIHÁLY A magyar ősvalláskutatás (új) útjai	231
		PAKSA KATALIN A magyar zene őstörténete (Kérdések és válaszok)	239
		PALÁDI-KOVÁCS ATTILA Elnöki záró – Művelődéstörténet szekció	251

TÖRTÉNELEM – ÍROTT FORRÁSOK

ZIMONYI ISTVÁN	
Arab források a honfoglalás kori magyarokról	257
FARKAS ZOLTÁN	
A magyar honfoglalás korának bizánci forrásai	267
VESZPRÉMY LÁSZLÓ	
Az 1000 előtti Pannóniára és magyarokra vonatkozó latin nyelvű források	273
SZABADOS GYÖRGY	
Identitásformák és hagyományok	289
ZSOLDOS ATTILA	
Elnöki zárszó – Történelem – írott források szekció	307

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

BENKŐ ELEK	
A székely írás középkori és kora újkori emlékei Erdélyben (Régészeti és történeti jegyzetek)	311
SÁNDOR KLÁRA	
A székely írás Székelyföldön kívüli használatának kezdetei	329
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ	
Hunok és nem csak jezsuiták (A magyar őstörténetírás hőskorából)	343
MESTER BÉLA	
Vita a magyarok őstörténetéről Világos után	349

MIKOS ÉVA	
A honfoglalás a folklórban és a populáris kultúrában, avagy a honfoglalás néphagyományának forrásai	361

GLATZ FERENC	
Elnöki zárszó – Tudománytörténet szekció (Az őstörténelem kutatásának hasznáról)	381

TUDOMÁNYOS REKONSTRUKCIÓ ÉS HAGYOMÁNYÖRZÉS

BÍRÓ ÁDÁM–BENCsik PÉTER	
Régészeti leletanyagból hagyományélesztés? (A magyarhomorog-könyadombi 103. sír újrekonstrukciója)	387

IGAZ LEVENTE	
Hagyományörzés, kísérleti régészet: Elmélet és gyakorlat Európában és Magyarországon	413

MAGYAR ATTILA	
Történelmiélelmód-rekonstrukció, avagy a 10–11. századot bemutató reenactment központ Szigethalmon (Emese Park élő múzeumfalu)	421

SUDÁR BALÁZS	
Elnöki zárszó – Tudományos rekonstrukció és hagyományörzés szekció (A honfoglalás kori hagyományörzés útjai Magyarországon)	425

RÓNA-TAS ANDRÁS	
Zárszó – Az őstörténeti konferencia hozadéka	427

Vita a magyarok őstörténetéről Világos után

MESTER BÉLA

Előadásomban arra vállalkozom, hogy jelentőségének megfelelő súllyal, az eddigi értelmezésekhez képest új összefüggésekbe állítva elemezzem az *Új Magyar Muzeumban* 1851-ben kirobbant *Tudomány, magyar tudós* vita anyagát. A legátfogóbb ismeretelméleti és – jobb híján jóval későbbi terminológiát anakronisztikusan visszavetítve – tudományfilozófiai tárgyúnak nevezhető, indulatoktól sem mentes eszmecsere közvetlen előzménye két, egymással vitában álló, a korai magyar történelem vagy „magyar őstörténet” tárgyában írott közlemény, Toldy Ferenc tanulmánya¹ és Szontagh Gusztáv erre megfogalmazott reflexiója.² (A szóban forgó szövegek címeinek szóhasználatától idegen mind a „korai magyar történelem”, mind a „magyar őstörténet” kifejezés. Tárgyukat általában a „magyarok eredete” kérdésként jelölik meg, az „eredet” kulturálisan és elméletileg is igen terhelte fogalmát bevonva a diskurzusba. A történettudományi szempontból leginkább semleges korabeli tárgymegjelölés a „kereszténység felvétele előtti” kor vizsgálata. Az „őstörténet” kifejezés akkor kerül elő a német *Urgeschichte* megfelelőjeként, amikor a polémia során maga a tárgy válik vitatottá, és ennek pontos definiálására törekednek, nemzetközi párhuzamokat is felhasználva.) Az egymással polemizáló szerzők folytonosan visszautalnak a vita korai magyar történelmi tárgyú kiindulópontjára, amit megerősít, hogy terjedelmes írással

kapcsolódik be a diskurzusba a lap egyik szerkesztője, azon jeles történészünk, Wenzel Gusztáv,³ aki majd néhány évvel később az elsők között érkezik hazai fórumon tudományos igénnyel a történettudomány mibenlétéről, feladatairól és módszereiről.⁴ Később, ugyan más szempontokat megszólaltatva, a természettudósok részéről hozzászólással jelentkezik Nendtvich Károly is.⁵ A vita hangvételét és tematikáját alapjában Szontagh és Toldy egymásra felelő vitacikkei,⁶ illetve Toldy Nendtvichnek címzett, valójában az egész polémiát lezáró szerkesztői cikke⁷ határozták meg.

A magyar őstörténeti kiindulású vita elméleti tétje a *történeti tény* és a *történelem* fogalmának a tisztázása; ugyanakkor elválaszthatatlan a Világos utáni nemzeti önvizsgálattól, és kapcsolódik ahhoz a „nemzeti kulturális leltárhoz”, amelyet a szellemi élet különböző területein ekkor kezdenek elkészíteni az Akadémia vezető személyiségeinek szervezésében. (Ilyen felkérés előzi meg Erdélyi János vállalkozását, hogy megvonja a *hazai bölcsészet jelenének* mérlegét, de Szontagh Gusztáv is az Akadémia felkérésére kezdi írni a reformkor szubjektív eszmetörténeteként is felfogható emlékiratait.) Két okból sem véletlen, hogy a hazai történettudomány és a magyar politikai közösség önreflexiója éppen őstörténeti keretben fogalmazódik meg: a korban egyre-másra jelennek meg a magyarok eredetéről, rokonságáról, honfoglalás előtti történelmükről szóló közlemények, őstörténetünk rövid idő alatt a közgondolkodás egyik kulcskérdésévé válik. Ugyanakkor ennek a diskurzusnak nyilvánvaló helyettesítő funkciója is van: a politikai közösség aktuális feladata 1848 értékelése és a forradalom utáni helyzet átgondolása lenne, de – mivel ezt cenzurális okokból nem lehet megtenni – a nemzeti identitás kérdéseit az őstörténeti diskurzus keretében próbálják megvitatni.

A következőkben először ismertetem a vita lefolyását annak előzményeivel és utóéletével együtt, majd

1 Toldy 1850. A tanulmány a szerző bécsi akadémián hasonló tárgyban tartott előadásának magyar változata, lásd erről Szontagh Gusztáv megjegyzését a vitában: Szontagh 1851a, 669.

2 Szontagh 1850. Abban a helyzetben vagyunk, hogy bizonyos mértékig rekonstruálni tudjuk Szontaghnak a tárgyról ugyanabban az időben született, de nem a nyilvánosságnak szánt gondolatait. 1849 és 1851 között, jórészt az itt tárgyalt vitacikkkel párhuzamosan írta ugyanis máig kéziratban maradt emlékiratait (Szontagh 1851b), amelynek szövegében többször utal e vitára, ugyanakkor arra is, hogy emlékiratai szövegét nem kívánja életében nyilvánosságra hozni, így nyíltan fogalmazhat. Szontagh emlékiratainak kiadása a kézirat alapján vezetésem alatt előrehaladott állapotban van az OTKA támogatásával, a K 104643. sz. kutatási projekt keretében, a szöveg tekintélyes része az én átírásomban és magyarázataimmal elérhető a projekt honlapján: http://members.iif.hu/sze6115/NARRATIVAK/Narrativak_tanulmanyok_j.htm.

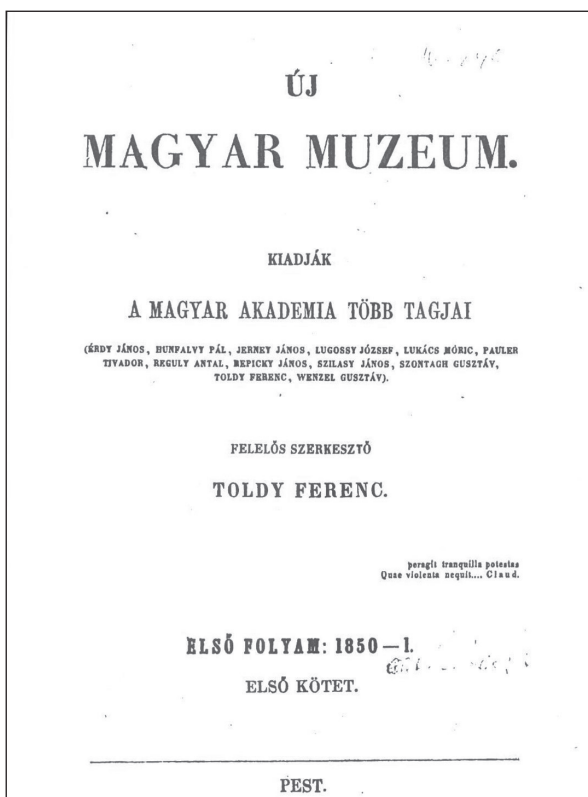
3 Wenzel 1851.

4 Wenzel 1856.

5 Nendtvich 1852.

6 Szontagh 1851; Toldy 1851; Szontagh 1851a.

7 Toldy 1852.

Az Új Magyar Múzeum első évfolyamának címlapja

a historiográfus résztvevők vitapozícióját, szemléletét és valóságkonstrukcióját rekonstruálom, ezután pedig vitapartnereiknek az ezt a szemléletet illető kritikáját. A nézeteltérés mélyén hipotézisem szerint a *történeti tény* fogalmának alapjában eltérő értelmezése rejlik. Ezután röviden áttekintem a polémia eddigi, nem nagy számú értelmezéseinek főbb típusait. (A leginkább megfontolandó megközelítések tudományfelfogások konfliktusaként tárgyalják a vitát.) Ezek után vázolom azt a magyar filozófiatörténeti kontextust, amelyben a vita kiobbantója, Szontagh Gusztáv és a mai nézőpontunkból való történeti visszatekintés számára az abban képviselt vélemények értelmet nyernek. Értelmezésem fő sarokpontja, hogy időben éppen két meghatározó, a hegelianus filozófiáról szóló magyar szellemi összecsapás, a *hegeli pör* (1838–1842) és az *Erdélyi–Szontagh-vita* (1856–1858) között vagyunk. Mindkettőnek Szontagh a Hegel-ellenes protagonistája, és részéről a két nagy filozófiai vita között sem szünetel a hegeli filozófia bírálata, amit jól bizonyít kései, összegző jellegű filozófiai műveinek szemlélete,⁸ és

8 1850. július 6-án, majd ennek folytatásaként szeptember 14-én, akadémiai osztályüléseken tartott, nyomtatásban is megjelent felolvasásairól, valamint pár évvel későbbi, önálló kiadványként megjelent írásáról van szó, lásd: Szontagh 1850b, 1850c, 1855.

Irodalom és nyelve.	
Endlicher István emlékezete. Wenzel Gusztáv	194
Tájékoztató a magyar akadémia körül. Toldy Ferenc	237
A nemzeti irodalom ismeretének viszonyáról a nemzeti élethez, és buzgó esdeklés a Nemzeti Könyvtár ügyében. Toldy Ferenc	329
Kerecsen és kerecsen. Csuczor Gergely	357
Tudomány, magyar tudós. Szontagh Gusztáv	377
Ismét: Tudomány, magyar tudós. Toldy Ferenc	469
Eszmecsere Toldy F. és Wenzel G. társaimmal. Szontagh Gusztáv	663
Észrevételek népdalok, népzene, tájnépek stb. körüli gyűjtésekről. Szontagh Gusztáv	168
Irodalmi foglalatosságok a némi könyvtárról és észrev. 175. 356. 524. 504	

Classica literatura. Keleti, német irodalom.	
Az Iliász első éneke. Szabó István	49
Virágok a görög anthológiából. Székács József	120. 284. 390
Mutatvány Thuküdidészről. Szabó Károly	204
Demoszthenes, és beszéde a rhodosziak szabadsága mellett. Lonkay Antal	500
Ali mondataiból egy fogás [araból]. Repický János	566
Cidli és Szemfda szerelme, Klopstock Messziásából. Tárkányi	637

Bölcsészeti, társadalmi tudományok.	
Igaz arany bulla. Hunfaly Pál	1. 93
Smetana s a philosophia közel kimenetele. Szontagh Gusztáv	147
Platóni köztársaság. Hunfaly Pál	177. 268
Észrevételek az Igaz arany bulla bírálatára. Hunfaly Pál	216
Hetényi János levele philosophiai rendszeréről	337

Történet s rokon.	
A magyarok miveltégi állapotjai a kereszténység felvétele előtt. Toldy Ferenc	36
A magyarok eredete. Tájékoztató. Szontagh Gusztáv	81
Historiai séta a Margit szigeten. I. Erdy János	129
A dzungár nép nem magyar faj. Jerney János	139
Visszapillantás Reguly utazásaira. Toldy Ferenc	229
Eszmetörések a magyarok eredetéről. Wenzel Gusztáv	305. 486
Özvegy Hunyadi és Szilágyi Mihály eddig ismeretlen frigykötésük Garai László nádorról. Birk Ernő	344
A magyar helynevekről. Szabó Károly	370
Magyar helynevek. I. Révész Imre	510

Adalék a túrmezeiek történetéhez. Pauler Tivador	393
Székesfejervár. Szörényi József	403
A magyar-orosz kérdés fölötti eszmék. Jerney János	514
Prizmosz szónok életéről s történetirata töredékeiről. Szabó K. 544. 613	
Tündérek a magyar ósvallásban. Ipolyi Arnold	589. 642
Statistikai adalékok Magyarország jelen ismeretéhez. Palugyai Imre	285. 458
Romai emlékek Fejérbén. Erdy János	252
Nyílt levél Petényi Salamonhoz. Jerney János	255
Historiai forgások. I–IV. Jászay Pál, Nagy István. 335. 467. 632. 635	
Augsburgi városi levéltár. Petrich–Orlay Sámuel	538

Természettudományok.	
A föld jövője. Nendtvich Károly	526
A júliusi teljes napfogyatkozásról	586

IRODALMI NAPLÓ.	
Ujdonságok	64. 123. 235. 291. 349. 396. 463. 519. 628. 693
Könyvismertetések. — Virozsil magyar közjogi mutatója	74
Ballagi Mór Magyar példabeszédei	123
Kemény Zsigmond „Forradalom után”	158
Documentált felelet Kemény Zsigmondnak	163
Szepesi Imre nyelvkönyvei (Hunfaly Pál).	163
Ujabb kori ismeretek tára	236
Toldy Ferenc: A magyar költészet Zrínyi előtt	238
A josephinismus s az egyházat illető legújabb cs. rendelvény	246
Magyar F. Természeti jog Ahrens után	295
Repický János Gyakorlati török nyelvtana	352
Suhajda János Váltójogtana (Karcasy Ágoston).	354
Nendtvich Károly: Magyarország kőszenei	463
Csengeri Antal: Magyar szónokok és státusférfiak	568

TÁRCA.	
Intézetek: Egyetemi könyvtár 79. lekerend 174. alapítványok 253. pénzügyintézmény 302. — Pozsonyi jogakadémia 364. — Zsigrádi jogakadémia 523. — Nemzeti kaszinó könyvtára 303. — Hazafidit tett és hála	404
Művészet: Petrich–Orlay legújabb historiai festménye	524. 588
Canova művei Magyarországon	699

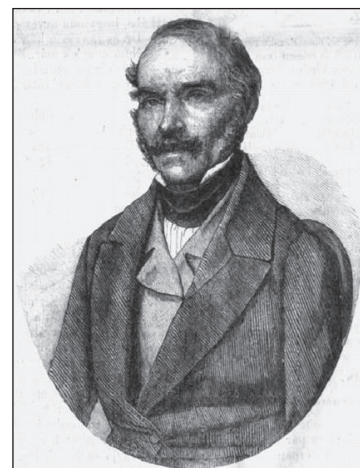
Az Új Magyar Múzeum első évfolyamának tartalomjegyzéke

Toldy Ferenc (1805–1875)

Wenzel Gusztáv (1812–1891)

Szontagh Gusztáv (1793–1858)

egyik fontos, szintén az *Új Magyar Muzeumban* megjelent műbírálata.⁹ Számára – és utólag a mai értelmező számára is – a magyar őstörténeti vitában megjelenő történeti valóságkonstrukciók filozófiai kritikája ennek az írói pályája egészét meghatározó polémiaának a részeként jelenik meg. Előadásom végén megkísérelm belehelyezni a magyar filozófiai kontextusban már megvilágított őstörténeti kiindulású vitákat a 19. század Európája historicizmusának tágabb eszmétörténeti keretébe.

A vita és szövegkörnyezete

A magyar folyóiratvita nemzetközi történettudományi szövegkörnyezetét a népvándorlás korra vonatkozó, a korban megélt és egyre inkább szakterületek, korszakok szerint tagolódó, mindinkább a ma ismert szaktudományi standardokhoz közelítő irodalom alkotja, amelyben egyebek mellett a magyarokról is megjelennek különböző történeti és történeti nyelvészeti megállapítások, anélkül, hogy e munkák szűkebben vett témája a magyar őstörténet lenne. (Az egykori szerzők és ma már jórészt csupán tudománytörténeti jelentőségű elméleteik részletes ismertetésétől itt eltekinthetünk: számunkra mindebből most csupán a magyar szerzőknek ezekre a művekre adott reakcióinak a szerkezete érdekes.) Az ekkoriban történettudósként fellépő szerzőink írásainak apropóját gyakran adja a nemzetközi szakirodalom egy-egy magyarokat érintő szöveghelye, amelynek megállapításaival szemben eleve védekező pozícióból szólalnak

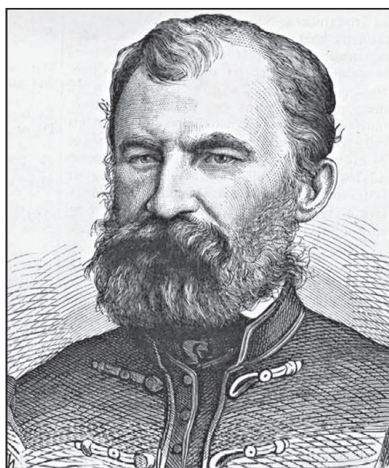
meg. Ebben a helyzetben, az erősen diszciplinárizálódó nemzetközi szakirodalommal vitatkozva maguk is egyre erősödő *szaktudósi öntudattal* lépnek fel, másrészt azonban mozgósítják mindazt a vélekedéshalmazt, amit a magyar szellemi élet a tárgyban még előző, finoman szólva nem szigorúan szaktudományos korszakában halmozott fel. Különösen feltűnő a sok, Horvát Istvánra egyetértően hivatkozó megjegyzés szinte minden, magát történészként identifikáló szerző munkáiban, és érdekes megfigyelni azt is, ahogyan Fejér György utolsó, a kunok és a kazárok eredetéről szóló, már magyar nyelven megjelentetett íásaiban régebbi latin munkáinak anyagát a század közepének új kontextusába igyekszik illeszteni.¹⁰ Toldy Ferenc bécsi akadémiai felolvasásán alapuló írása a magyarok ősműveltségéről¹¹ a német szakirodalom egyes állításaival szembeni védekező pozícióból igyekszik bizonyítani a pogány magyarok műveltségének létezését, és implicit módon azt is, hogy ez a műveltség megfelel annak a normatív fogalomnak, amelyet semlegesebb kifejezéssel leginkább *civilizációnak* mondanánk. Erre adott válaszként jelenik meg Szontagh írása,¹² amely a nagyközönség számára igyekszik összefoglalni azt a kevés *biztos* megállapítást, amit a magyar őstörténetről tudni lehet, majd figyelmeztetve az ekkoriban elszaporodó alaptalan őstörténeti spekulációk veszélyeire, egészen más tematikát, a jobbágyfelszabadítás utáni korszak működőképes gazdálkodási módozatainak kialakítását ajánlja a Világos utáni nemzeti identitás

⁹ Szontagh 1850b.

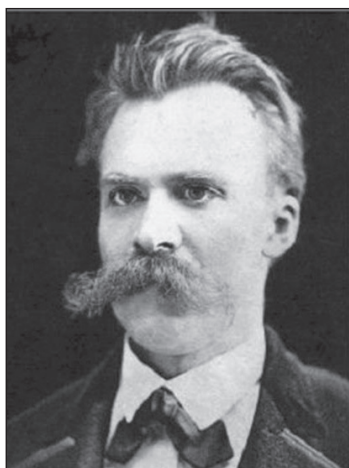
¹⁰ A magyar nyelvű munkákat lásd: Fejér 1850, 1851. A szempontunkból legfontosabb latin nyelvű írások: Fejér 1830, 1837.

¹¹ Toldy 1850.

¹² Szontagh 1850.

Erdélyi János
(1814–1868)

Friedrich Nietzsche
(1844–1900)

Friedrich Nietzsche: *A történelem hasznáról és káráról első kiadásának címlapja*

újrágondolásának hívószavaként. Az erre a cikkekre szerkesztőtársaitól, Toldy Ferenctől és Wenzel Gusztávtól érkező, meglehetősen ingerült reakciókat¹³ elemezve a magyar tudományosság állapotára vonatkozó, erősen kritikus diagnózist fogalmaz meg.¹⁴ Az egymást követő válaszokban és viszonzásokban az eszmecsere mindinkább elmérgesedik; jellemző, hogy Szontagh említett viszonzását Toldy csupán saját *nyolcvanöt darab* terjedelmes, gyakran személyeskedő, gúnyolódó lábjegyzet formájú *glosszájával* együtt hajlandó közölni. Eközben azonban mégiscsak általános ismeretelméleti keretben tisztázódnak a *történelem* és a *történeti tény* fogalmáról alkotott elképzeléseik; így kerül a képbe a természettudományból eredő tényfogalmával Szontaghot támogató Nendtvich Károly is.¹⁵ A vita hatása kimutatható a felek későbbi munkásságában is: Wenzel pár évvel későbbi írásában¹⁶ a történetírás elméletének legfőbb tétje éppen a magyar őstörténet rekonstruálhatósága lesz, Szontagh pedig a vitával párhuzamosan írott emlékiratai¹⁷ tanúsága szerint az esetet a *hegeli pörrel* kezdődő és az Erdélyivel haláláig folytatott vitával végződő polémiai sorába illeszti be.

A történeti tudományok képviselőinek vitapozíciója és valóságkonstrukciója

Azoknak a vitában megszólaló szerzőknek, akik egyértelműen valamiféle historiográfusként, törté-

nészként vagy irodalomtörténész-ként azonosítják magukat megnyilatkozásaikban, a következőképpen vázolható a vitapozíciója, szemlélete és történettudományi valóságkonstrukciója. Önként választott beszédhelyzetük reaktív: a magyar ősműveltség létét védik a vélt és valós támadásokkal szemben, eközben a műveltség fogalmát evidensnek gondolják, a definiálására való felhívást elutasítják, illetve nem is tudatosítják annak szükségességét. E pozícióból eredően a történettudományt közvetlenül a nemzetdiskurzus részévé téve instrumentalizálják; ugyanakkor a modern értelemben vett szaktudománnyá ekkor váló történettudomány erős szakmai öntudatával lépnek fel, amibe az is beletartozik például, hogy megvédik Horvát István, a *szaktudós* elméleteit a történettudományban *dilettáns* filozófus, Szontagh köztözködés-ként értékelt kételyeivel szemben. (Szontagh vitacikkeiben Horvát István nézetei mindig a hamis önismeretet eredményező, ezért akár még a józan politikai cselekvés lehetőségei szempontjából is veszélyes magyar eredettörténeti álmodozás példaként jelennek meg. Ezzel szemben vitapartneri nem csupán a halott szerző emlékét védik, ami bizonyos szempontból érthető volna, hanem rendszeresen *szaktekintélyként* hivatkoznak Horvatra és egyes elméleteire.) Az itt felsejlő történelemszemlélet dilemmája analóg a Johann Gustav Droysen elméleti írásában¹⁸ alig néhány évvel később körvonalazódó, elsősorban Leopold von Ranke módszerének kritikaként megfogalmazott kérdésfeltevéssel: azonosítható-e a történelem azzal, ami az *írott forrásokból* rekonstruálható. (Az analógia azon a ponton persze

13 Toldy 1851; Wenzel 1851.

14 Szontagh 1851a.

15 Nendtvich 1852.

16 Wenzel 1856.

17 Szontagh 1851b.

18 Magyarul lásd: Droysen 2006.

sántít, hogy amíg Droysen az írott források zavarba ejtő bőségéről beszélhet az elsősorban állami levéltári anyagra támaszkodó Ranke és iskolája újkori kutatásainak a kritikája kapcsán, addig az őstörténettel foglalkozó magyar történészeknek saját, ehhez képest igen csekély számú írott forrásukból kiolvasható adatokkal szembeni elfogultság róható fel; módszertani elfogultságuk így még karakteresebben jelenik meg.) A magyar historiográfusok szemlélete az első megnyilatkozásokkor még nem formulázódik meg elméleti igényrel, hiszen definiálásra nem szoruló evidenciának tartják azt. Azonban hamarosan megjelennek a szövegekben olyan kitételek, mint például a nagyállattartó nomádok néprajzából meríthető gazdálkodási és technológiai analógiák felhasználásának merev elutasítása. (A feltételezett őshaza és vonulási út földrajzi környezetének és az ott élő mai – 19. századi – nomádok gazdaságának, tárgyi kultúrájának megismerését Szontagh szorgalmazza a történeti megismerés lehetséges segédeszközeként.) Minden hasonló felvetéssel szembeni válasz a (viszonylag csekély számú és töredékes) írott forrásokból meríthető adatok megkérdőjelezhetetlen igazságként való említésére és azok egyetlen magyarázatának kötelező elfogadására fut ki. Nem kétséges tehát a vitapartnereknek az írott forrásokkal szembeni elfogult álláspontja. Azonban valójában nem is az írott *források* a fontosak a számukra, hanem az elbeszélést lehetővé tevő írásos *forma*. A történetíró nézőpontja emelkedik itt a történettudós szemlélete fölé: az élő *hisztórok*, szemtanúk szerepébe a fennmaradt írások lépnek, ezek közül is azok a figyelmükre méltóak, amelyek *elbeszélnek* valamit, a történettudós mint a véletlenszerűen fennmaradt jelekből a múltat kinyomozva rekonstruáló figura pedig háttérbe szorul az egyre nagyobb ívű narratívumok megfogalmazására vállalkozó *elbeszélő* mögött.

Toldy Szontagh válaszcikkéhez írott egyik *glosszája* világosan utal arra, hogy megfogalmazója számára képtelen és nevetséges ötlet, valóságos blaszfémia az őstörténetet az *archaeologia ügyévé* tenni, hiszen ez csak akadályozza a nagy ívű elbeszélések megfogalmazását: „Minden nép őstörténete csak lassanként fejtekezett ki homályából, de nem úgy ha elhagyjuk, hanem ha azt szorgalmasan nyomozzuk. Té is ilyesmit mondasz ugyan, de – o halljátok férfiai a tudós világnak! – e nyomozás nem a történetíró dolga, hanem a *régiségbúváré*! Azaz az Althertumsforscheré, az antiquariusé, az archaeologusé!! [...] ime itt van a tudományok új osztályozója, ki szerint a régi historia vizsgálata nem a

historicus dolga, hanem az antiquariusé! – Jó, de hát engedd meg, hogy [...] te philosophus, szenvedelmes dinnyész¹⁹ és dilettáns vagy.”²⁰

Teoretikus igényrel Wenzel fogalmazza meg majd néhány évvel később ennek a történettudományi valóságkonstrukciónak a szabályait. Az e módszer szerinti történetírás végterméke a részben művészi eszközökkel megformált nemzeti „nagy elbeszélés”, amely hatással van a közgondolkodásra is; és amelyet az elhivatott történetírónak leginkább más narratívumokból kell összeállítania. A történeti kútfők hierarchiájában nála a megszokott terminológiát követő szóhasználat ellenére nem annyira az *írott és íratlan*, mint inkább a *narratív* (írott és szóbeli) és *nem narratív* (írott és íratlan) források között van minőségi ugrás. Egyetlen példájul az új narratívum megalkotására e narratív kútfők alapján csupán saját őstörténeti kutatásait hozza fel: „Mindazonáltal byzanci kútfők s a keleti, névszerint örmény s arab irodalom maradványai sok hiteles és biztos adatokat tartalmaznak. Ezeket tehát gyűjteni és feldolgozni egyik különösen sürgős teendőnk. Saját kutatásaim nyomán tapasztaltam, hogy ezen segéd-szerek kimerítő felhasználása után a hunscyta népek csoportozatának története egészen más, az eddigiektől tetemesen különböző színben mutatkozik.”²¹

A vitában megszólaló és a háttérükben álló historiográfusok által elbeszélni szándékozott őstörténet alanya az önmagával minden aggály nélkül, történetme folyamán mindig identikus magyar nép, amelyre azonban szinte tetszőlegesen vonatkoztathatóak a narratív forrásokban fennmaradt *népnevek*; a leggyakrabban persze a hunok, avarok, kunok, szkíták, de a Horvát Istvánnak kedves őszösvetségi etnikumok sincsenek egyértelműen kizárva.²²

19 Utalás a Szontagh által még a reformkorban összeállított népszerű, több kiadást megért dinnyetermesztési útmutató címére, romlott formában. (A mű címe: *A szenvedelmes dinnyész*.)

20 Szontagh 1851a, 672, 20, Toldy 20. glosszája. (Mint korábban már volt róla szó, Szontagh vitacikke csak Toldy terjedelmes szerkesztői lábjegyzeteivel jelenhetett meg, ezek címe *Glosszák Toldy Ferentől*.)

21 Wenzel 1856, 145–146.

22 A szentírási népnevek régi múltra visszatekintő őstörténeti felhasználását a legnagyobb hatásfokkal Horvát István építette be a modernitás magyar gondolkodásába. Horvát e tekintetben talán legjellemzőbb elméletének korabeli kritikáját lásd: Fejér 1837. Fejér György más írásaiban azonban bőven találhatunk példát a különböző régi, részben biblikus népnevek ennél csak alig jobban megalapozott azonosításához, beleértve a népek eredetének Magógig való visszavezetését vagy a filiszteusokkal való rokonítást; lásd Fejér 1850, passim.

A régészeti adatok, tárgyi emlékek és néprajzi analógiák lebecsülése, a narratív kútfők felértékelése még kontrollálatlanabbá teszi az ősi népnevek egymásra vonatkoztatását, amely a magyar spekulációkban (is) gyakran említett őszövétségi etnikumok esetén éri el a kiüresedés felülmúlhatatlan végső pontját. Az említett népek ugyanis a történetteológiában éppen arra örök példák, hogy a Történelem Urának hatalmában áll egész népeket kitörölni a történelemből, akiknek így csak *puszta nevük* marad fenn, anélkül, hogy bármi mást megtudhatnánk róluk.²³ (A történetteológiai üzenet természetesen nem akadályozhatja meg a Szentírás történeti forrásként való kezelését azokban a vonatkozásokban, amelyekben a szöveg valóban szignifikáns. Esetünkben azonban nem a Mózes és Józsué korabeli Kánaán etnikai viszonyainak a rekonstrukciója a cél, hanem a magyarok eredetéé. A Biblia felhasználásának *ebben a kontextusban* viszont egyedüli „indoka” az lehet, hogy a tekintélyes szent könyvet mindenben, még a magyarok eredetének a kérdésében is illetékesnek tartjuk. Ekkor viszont mégsem tekinthetünk el vallási értelmétől.)

A különböző neveken felbukkanó, de önmagukkal mindig azonos magyarok őstörténeti *nagy elbeszélésének* a művészi eszközökkel történő megírását tekinti tehát feladatának a történetíró, közvetlenül annak érdekében munkálkodva, hogy *a történelmi mű közönségeként felfogott nemzet* tudatának, önazonosságának formát adjon. A szerepfelfogás nagymértékben rokon a reformkori költőével; minek következtében az

e szerepfelfogáson alapuló diskurzus filozófiai bírálata is hasonló lesz majd.

A történeti tudományok valóságkonstrukciójának korabeli kritikája

A vitát kikényszerítő valóságkonstrukció, amennyire az Szontagh és Nendtvich megnyilatkozásaiból²⁴ rekonstruálható, a történeti tény radikálisan eltérő fogalmán épül fel. Éppenséggel a *szavakkal*, és különösen a leírt betűkkel szemben bizalmatlan, viszont kedves neki minden, ami *tárgyi, megfogható*, természet-tudományos módszerekkel a természeti tárgyakhoz hasonlóan vizsgálható: régészeti leletek és tárgyi emlékek, a vizsgálandó gazdálkodási módokhoz tartozó használati tárgyak, illetve a földrajzi környezet leírásának dokumentumai. E tényfogalom alapján inkább nem narratív valóságkonstrukció végezhető el. Az egykori életmódok, a gazdálkodási formák, a történeti táj és a tárgyi környezet könnyebben rekonstruálhatóak az így kapott adatokból a maguk változatosságában, mint a történelem valamely megkonstruált, változatlan önazonosságú alanyának nagy őstörténeti elbeszélése ugyanezen kollektív történelmi alany identitásának fenntartása érdekében elbeszélve. Nem meglepő, hogy az ilyen módon rekonstruált múltból szóló beszámoló megfogalmazói is a jelen politikai közösségének tudatformálásához kívánnak hozzájárulni, de vitapartneriktől eltérő módon: a reformkor jövőorientált, érdekegyeztetésből kiinduló, összetett társadalomfejlésztési modelljét továbbfolytatva. Mint tudjuk, végül ez az elképzelés maradt kisebbségben. (A vita során Szontagh éppen erre a reformkori modellre kíván utalni Széchenyi és programja iránti elkötelezettségének említésével.)

A vita fontosabb értelmezései a szakirodalomban

A két imént vázolt, alapjában eltérő történeti valóságkonstrukció láttán nem meglepő, hogy a vita eddigi említésre érdemes elemzései elsősorban tudományfelfogások konfliktusaként értelmezik a történeteket. Klasszikus példája ennek az első igazán komoly fel dolgozás, R. Várkonyi Ágnes elemzése.²⁵ A szerző a 19. század egyik meghatározó irányzata, a pozitivist

23 Az Ígéret Földjének lakóiról van szó, akikről meg van írva, hogy „mindenestől vesztisd el őket: a Khitteust, az Emoreust, a Kananeust, a Perizeust, a Khivveust és a Jebuzeust, amint megparancsolta néked az Úr, a te Istened. Azért, hogy meg ne tanítsanak titeket az ő mindenféle útálatosságai szerint cselekedni” (5Móz 20, 17–18. Károli Gáspár fordítása). E népnevek változó sorrendű, gyakran előforduló bibliai felsorolásai közül (lásd még 2Móz 3,8, 3,17; Józ 3,10, 9,1, 11,3, 12,8, 24,11) különösen Józ 3,10 és Józ 24,11 népszerű az őstörténeti spekulációkban. (Az előbbi az Úr ígéretként, az utóbbi bevezetett tényként, az Úr beteljesített ígéretére való emlékeztetésként szól a más sorrendben, de azonos módon felsorolt népek és királyaik vesztéről.) Egyedül e két helyen szerepelnek ugyanis a *gírgazeusok*, akikről még annyi külső (Biblián kívüli) forrás sem áll a rendelkezésünkre, mint a többiekéről, semmi nem akadályozza tehát, hogy bármely mai etnikai csoporttal összefüggésbe hozzuk. Horvát István kétes dicsősége, hogy a szentírási hely magyar szövegére rákeresve a világhálón, jó eséllyel még ma is hamarabb jutunk el valamely magyar őstörténeti spekulációt taglaló, gyakran egyenesen rá és műveire hivatkozó honlaphoz, mint az őszövétségi filológia vagy írásmagyarázat oldalaihoz, vagy egyszerűen magához a digitalizált bibliai szöveghez.

24 Szontagh 1850, 1851, 1851a; Nendtvich 1852.

25 R. Várkonyi 1973.

történetírás történetének szemüvegén keresztül szemléli a téma szempontjából máig alapvetőnek számító monográfiájában a vitában felmerült szövegeket. Évtizedekkel később papírra vetett írásában Vekerdi László merész pillantása a 20. század „két kultúra” vitáinak, a humán- és a reáltudományok közötti szakadék elmélyülésének egyik igen korai előzményeként fedezi fel a maga tudománytörténeti narratívuma számára a szóban forgó szövegkorpust,²⁶ míg a kolozsvári irodalomtörténész, T. Szabó Levente megközelítése fontos, újszerű szempontból, az újonnan intézményszerűsítő humán diszciplínákon belül megjelenő eltérő tudományfelfogások dokumentumaként vizsgálta a régi reformkori harcostársak, Toldy és Szontagh látványos összekülönbözését.²⁷ Az említett megközelítések a mából visszanezve igen termékeny szempontok lehetnek a szakdiszciplínák történeti önreflexiója számára; számunkra azonban a következőkben nem a szaktudományosodás folyamatának konfliktusai lesznek a lényeges pontok, hanem a vita filozófus szereplője által a kora magyar történettudományával szemben megfogalmazott kritikán belül teljesen végiggondolt formában talán csak az ő számára megjelenő korabeli magyar és európai filozófiai kontextus. A polémiairól eddig mondtaknak a hegeli történeti szemléletről folytatott magyar és európai viták közegébe való behelyezéséről lesz szó előadásom következő részében.

A vita magyar filozófiatörténeti kontextusa: két hegeli pör között

Ennek az összefüggésnek a megértése érdekében emlékeztünkbe kell idézni, hogy Szontagh a nem is olyan régen lezajlott *hegeli pör* (1838–1842) hazai protagonistája volt a Hegel-ellenes oldalon, és mi már tudjuk, amit ő az 1850-es évek elején még nem sejtett, hogy utolsó Hegel elleni táborba szállását, Erdélyi Jánossal folytatott vitáját ugyanennek az évtizednek a közepén csak 1858-ban bekövetkezett halála szakítja majd félbe. A „hegeli pör újrafelvételét” már T. Erdélyi Ilona hamarabb, Erdélyi János 1848 utáni első (még névtelen) megszólalásának idejére, 1854-re tet-

te.²⁸ A másik oldalon nem feledkezhetünk meg arról, hogy Szontagh éppen a vita közben reagál közvetlen formában a hegelianus történelemértelmezés egyik kézenfekvő korabeli továbbgondolására, a cseh Augustin Smetana művére, amely a germán civilizáció utáni korszakként a szláv világ felemelkedését jósolja meg.²⁹ Szontagh számára azonban emlékiratai tanúsága szerint Hegel rendszere csak a jéghegy csúcsa volt; annak a széles körben, mind az irodalomban, mind a közéletben, mind a tudományban elterjedt világszemléletnek a filozófiai szempontból tisztán, ezért önleplező módon megformulázott változata, amellyel egész pályája során küzdött. Öt évvel korábban megjelent satirikus történetében³⁰ álmai utazásának kéretlen társai a magyar romantikus költő, a dagályos politikai szónok és a terminológiájába belecsavarodó, sejtethető hegelianus magyar filozófus. Útitársai a világ távol eső pontjain zajló kalandok során – ahol természetesen mindig felbukkannak magyarok, gyakran egyenesen az őshazából – rendszeresen bajba keverik, mígnem végre az elbeszélő felébred, a költő, a szónok és a szemlélődő filozófus azonban igazi hazájukban, az álom világában rekednek, míg az elbeszélőnek sikerült visszajutnia a valódi világba, és továbbra is ott él. (Szontagh írása ugyanakkor nem mentes az öniróniától sem. Az álmában az ötös találatot megnyerő, mezőgazdasági könyveiről is ismert szerzőt vágyai Észak-Mezopotámiába és Kubába vezetik, nemes sárgadinnye-, illetve dohányvetőmagokért. Őt is kísérti tehát az álmodozó világszemlélet, éppen legföldrögzagadtabb kedvtelésében, a kertészetben.) Szontaghnak az 1850-es évek vitája során írott cikkében úgy tűnik, hogy a *magyar tudós* karikírozott leírása a korábbi satíra nézőpontját szándékozik elméleti szinten is megformulálni az adott vitaszituáció keretei között, melyben törvényszerű lesz, hogy a történettudományra, azon belül a magyar őstörténet kérdéseire összefoglalóan a diskurzus. Szontagh számára a magyar történészek fentebb vázolt történelmi valóságkonstrukciója és a hegeli rendszer

26 Vekerdi 1996. Vekerdi László könyvének vonatkozó fejezete a szerzőre más műveiben nem jellemző bosszantó tollhibák ellenére is máig inspiratív olvasatát nyújtja a vitának. (Szontaghot „volt hegelianusnak” titulálja és rosszul adja meg a keresztnevet.)

27 T. Szabó 2003.

28 Erdélyi 1981, 909. (A kritikai kiadás jegyzetapparátusában.)

29 Smetana 1850; Szontagh 1850a. A németül író, de élete zömét Csehországban leélő Augustin Smetana a cseh filozófiatörténet klasszikusának számít. Hivatkozott művét rövidebb németországi tartózkodása alatt írta, ez az egyetlen, még életében Csehországon kívül megjelent munkája. Smetana egész gondolkodása ugyan korántsem tekinthető egyneműen hegelianusnak, viszont a Szontagh írásában érintett gondolatmenete egyértelműen a hegeli történetfilozófia eszmekörébe tartozik.

30 Szontagh 1845.

ugyanazon ellenszenves gondolkodásmódnak a megjelenései a szellemi élet különböző szinterein.

A vita tétje a Világos utáni önismeret kontextusában

Az írott források, a narratív elemek felértékelése a vita történész szereplői részéről Szontagh számára nem egyszerűen a történetíró metodológiai hibája, hanem egy helytelen, káros és végső soron önveszélyes valóságkonstrukció jele. A vita során még nem ismerhette Wenzel Gusztáv reflektált, ám a narratív forrásokat láthatóan túlértékelő, fentebb már idézett elméleti cikkét, rendelkezésére állt azonban Fejér György rövid módszertani alapvetése, amelyben kizárólag narratív szövegek a történettudomány forrásai, ezek között is kitüntetettek az illető közösség saját narratívumai: „hiteles tanúk az olyanok, kik azokat nem csak megtudhatták és megtudták, hanem közölhették is tisztán és igazán. Illyenek a' nemzeti hagyományok, főkép a' nyelv; a' nyilvánosságos emlékművek és az egykoru, helybeli irt jegyzetek; mellyek, ha rontsolva nincsenek, *kútfőknek* mondatnak. [...] a' tudósabbak és hivebbek érdemelnek inkább hitelt; többnyire a' történetek kétesek maradnak.”³¹ Fejér itt valójában az egykori hivatalos krónikás tanultságát és társadalmi presztízsét azonosítja forrásként való megbízhatóságával. A forrásszöveg narratívumként való jó felhasználhatósága nála láthatóan minden más szempontot felülír.

Szontagh vitapartnereinek tudósi habitusát, a régi írásokhoz való érzelmi viszonyukat mondhatni testközelből ismerte, még a reformkor pesti szellemi és szalonéletéből. Fejér György filozófiai működése révén egyébként is közvetetten kapcsolódott a reformkor *hegeli pöré*hez, az ellenkező oldalon, mint ő, így történetírói szemléletét Hegelből ismerős gondolatmenetekkel társítani Szontagh számára kézenfekvő lehetett.³² Értelmezése szerint kora magyar tudósai valóságidegen, jelen esetben a történelmi valóság bármely elfogadható fogalmától idegen spekulatív játékot űznek történettudomány címén. Különösen a

forrásokban általában a nevezettek anyanyelvéhez képest idegen nyelveken felsorolt népnévek rendszerbe szervezési gyakorlata megkérdőjelezhető a számára. A kor őstörténeti diskurzusában felbukkanó terminológiai és szemléleti kérdések közül Szontaghnak kettőről alkotott jellemző véleményére van itt csak térünk utalni. Figyelemre méltó, ahogyan több kontextusban is kifejti, hogy nincs semmiféle alapunk *privilegizált hozzáférést vindikálni* a magyar őstörténethez. Őstörténetünknek magyar nyelvű forrásai nincsenek, és a keleti nyelvekhez sem értünk jobban a nyugat-európai tudósoknál. Korának modern tudományos vitáiban voltaképpen mindenki ugyanazokra a publikált, a szakértők számára mindenütt egyformán ismerhető nyelvű forrásokra hivatkozik, így az a vállalkozás, hogy egyedül a magyar történészek írják meg a magyarok számára a nemzet őstörténetét a korszak nemzetközi kutatását figyelmen kívül hagyva, sőt bevallottan annak *ellenében*, eleve reménytelen, értelmetlen, és önismeretünkre nézve káros. Tudós nem hivatkozhat arra, hogy *magyarként* már eleve jobban ért valamihez, még ha ez a magyar történelem is. Tanulságos a korabeli *hunscyta* elnevezéssel szembeni érvelése is, amely egyben szépen mutatja a háttérben húzódó ismeretelméleti vita lehorgonyozottságát a korabeli szaktudományokban. Szontagh szerint vitapartnerei (Toldy és Wenzel) azért nem elégednek meg a semleges *urál-altáji* elnevezéssel, mert borzadnak a két földrajzi név kétségtelen tárgyiasságától, realitásától (Szontagh kedvenc kifejezései ismeretelméleti cikkeiben), amely akadályozhatja őket spekulációikban. Ezzel szemben egy *nyelvcsalád* elnevezésével éppen azért tartják *helyesebbnek* a *hunscyta* (népek, nyelvek) terminust, mert a hunoknak és szkítáknak *éppen a nyelvről alig tudunk valamit*, így a terminológia nem zavarja meg a gátlástalan hipotézisgyártást. (Az *urál-altáji* elnevezéssel legalább annyiban elköteleztük magunkat, hogy azt gondoljuk: az így nevezett népek nagyjából ezen a földrajzi tájon alakultak ki, vagy legalábbis huzamosabban itt tartózkodtak. A *hunscyta* terminus viszont szinte kötöttség nélküli kombinációkra ad alkalmat.)

A magyar tudományról festett szándékosan kanccsal, de alapkérdésekben fontos igazságokra rámutató karikatúrája szerint a népvándorlás színes és összetett kultúrájú népeinek, törzseinek, etnikumainak és birodalmainak a szövevényes valódi története helyébe a *pusztai népnépek* csekély bizonyosságú azonosítása és megkülönböztetése lép. A honfoglalások és honvesztések, összeolvadások és elkülönöződések, az anyagi kultúra finom átalakulásainak, a hatásoknak

31 Fejér 1851, 5–6.

32 Fejér filozófiai munkásságát egyoldalú lenne hegeliánusként jellemezni, jóval eklektikusabb szerző volt, mintsem hogy bármely korabeli irányzathoz be lehetne sorolni. Tény azonban, hogy az egyik legkorábbi magyar nyelvű Hegel-ismertetés az ő tollából származik, még 1818-ban, és egy hegeli terminus nem túl szerencsés magyartásával is észrevétette magát, a Hegellel nem szimpatizáló tábor körében nem gyarapítva jóakarói számát. (A *vanság*, 'Seyn' terminusáról van szó.)

és ellenhatásoknak az összetett leírása helyett azt látjuk, ahogyan nevek kerülnek át az egyik írófelületről a másikra, az egyik szövegösszefüggésből a másikba, miközben önkényesen tologatják őket az időszalagon. Ahogyan Szontagh nem kevés iróniával fogalmaz: „a szobatudós tulajdona, a könyvekből és eszmevilágból ki nem vergődhetés, már rájuk tapadni kezd, hogy, ha azon ösvényen melyen elindultak azaz *csupán* lelkesedéstől vezetettve tovább haladnak, végre azon regényes tündértájékokra juthatnak, hol Horvát István annyi magyart s Kollár annyi tótot fedeztek fel”.³³

A historiográfus eközben szükségképpen kétféleképpen tekinthet forrásaira, a sokszor véletlenszerűen ránk maradt népnevekre. Úgy, mint az időben tartósan fennmaradó, jól körülhatárolható szubsztanciális történelmi szubjektumra, vagy éppen ellenkezőleg, nem gondol már semmit a nevek lehetséges referenciáiról, és feladatát csak idő- és szövegforrás-kontextusbeli rendezgetésükben látja, a *népnevek* írófelületeken való vándorlását végképp összetévesztve a valóban lezajlott népvándorlással, a tudományos modellt a valósággal, aminek a leírására szolgálja. Eljárásuk az aktív életének nagyobb részében szükségképpen a Hegel-viták kontextusában gondolkodó Szontagh számára úgy jelenik meg, mint az általa értelmezett hegeli gondolkodás megjelenése a nemzeti történettudományban. Néhány évvel későbbi vitájuk során egyébként Erdélyi pontosan ezt a programot hirdeti meg: a magyar tudományosság minden szakágának módszeres kidolgozását szigorúan hegeli alapokon. Szontagh egyébként Hegelben magában is éppen azt kifogásolja, hogy az általa önkényesen teremtett terminusokat a továbbiakban ontológiai létezők nevének tekinti, és a saját fogalmaival üzőtt játékot összetéveszti a világleírással. Az ilyen típusú gondolkodás korabeli német kritikája szerint „elidegenedik a fogalomban”, a mai posztmodern tolvajnyelvén megfogalmazva „megreked a logocentrikus magyarázatban”.

Fentebb említettem, hogy az östörténeti vita mindkét fél számára közvetve a politikai közösség identitásának Világos utáni újrafogalmazásáról is szól, összefüggésben a nemzet kulturális életének egyfajta leltárával. Ebből a kontextusból kiindulva Szontaghnak a magyar történettudósokról megfogalmazott kritikája a pár évvel korábbi satirikus történet sémája szerint közvetlenül átvihető más szellemi szférákra is; az álomhajó utasai között elfoglalja a helyét a *magyar östörténész* figurája is a költő, a spekulatív filozófus és a politikai szó-

nok mellett, vagy talán egyikük szerepét átvéve. A történeti vitát a nemzeti közösség kódolt identitásvitájaként értelmezve azonban a történettudomány metodológiai vitáinak is a jövőt meghatározó jelentősége van. Aki a régmúlt leírását szavakkal való játékká silányítja, annak a számára a jövő tervezése is csupán üres szavak variálása. A két magatartás ugyanannak a gondolkodásmódnak hasonlóan önvészélyes terméke.

Történelem és élet viszonya a 19. század európai eszmetörténetének összefüggésében

Európai kontextusban, némileg tágabb időhatárok között szemlélve, a 19. század közepének magyar történettudományi vitája a nemzeti közösség politikai és egyben kulturális identitásának újragondolása számára kulcsfontosságú Világos utáni pillanatban, könnyen érthető okokból az *eredet* kérdésére összpontosítva, igen karakteres, elméleti szempontból kivételes szinten reflektált, bár a durvaságig indulatos közép-európai példája a század európai historizmusa társadalmi hatásának. Nem nehéz észrevenni, hogy ugyanahhoz a történeti szemlélet értelméről szóló nagy európai elméleti diskurzushoz való magyar hozzájárulásról van szó, amely a történettudomány szaktudománynyá válását és intézményesülését kísérte a kontinens modernizálódó nemzeti kultúráiban, szinte minden esetben kapcsolódva – a magyar esethez hasonlóan – a mellény 1848 utáni újragombolásához. Ennek következtében itt sohasem csupán a történeti tudományok metodológiai vitájáról volt szó; a diskurzus valódi tétje szinte mindig, gyakran egészen közvetlen módon a nemzeti identitás felfogásának valamilyen irányban való megújítása. E diskurzus legismertebb, elméletileg letisztult szövegei a német historizmusnak és kritikájának a szövegkörnyezetében születnek majd meg, néhány évtizeddel később. A történettudományon belül megjelenő művek közül elég itt Droysen fentebb már említett munkájára utalni,³⁴ a filozófiai reflexiók közül pedig Nietzsche jól ismert második *korszerűtlen elmélkedésére*.³⁵ Az egész diskurzus értelmezéséhez azonban számításba kell venni mindazt a történettudományi keretben zajló önreflexiót a nemzeti identitásra, amit a közép-európai nemzetek, többek között a magyarok 1848 után megfogalmaztak a maguk számára, igen

33 Szontagh 1851a, 667.

34 Droysen 2006.

35 Nietzsche 1874; magyarul: Nietzsche 1989. A magyar címváltozat nem tartalmazza „az élet számára” kitétel.

gyakran őstörténetük kérdéseit állítva a középpontba. Más szavakkal úgy értékelhetjük az *Új Magyar Muzeum*ban lefolytatott vitát, hogy több mint másfél száz év előtti eleink, figyelemre méltó önismerettel, ennyit tudtak mondani a *történelem hasznáról és káráról az élet számára*.

Irodalom

A jelen írásban gyakran idézett *Új Magyar Muzeum* első (év)folyamát 1850 októberétől 1851 szeptemberéig, a másodikat 1851 októberétől 1852 decemberéig számították, ez magyarázza az évfolyamjelzés és a naptári évek jelzésének látszólagos ellentmondását. A tárgyalt években, anyagi és politikai kényszerűségből a folyóirat részeként jelent meg *A' Magyar Tudományos Intézetek' Hivatalos Közlönye* is, külön, számozatlan füzetekben, az első évben az évfolyamon végigfutó római lapszámozással. (Az itt tárgyaltnál későbbi évfolyamokban az *Új Magyar Museum*, egyszersmind a *Magyar Academia Közlönye* közös cím vált általánossá az évfolyamok közös címlapján.) A két párhuzamos sorozatot az összesített éves tartalomjegyzékekben mindig *első kötetként* és *második kötetként* különböztetik meg egymástól. A *Közlöny* sorozatban megjelent írásokra maguk a kortársak és a későbbi szakirodalom a legváltozatosabb módon hivatkoznak, például *Hivatalos Közlönyként*, *Academiai Közlönyként* emlegetik, vagy egyszerűen az *Új Magyar Muzeum* egyik lapszámának tekintik. Írásomban a voltaképpeni *Új Magyar Muzeum*ban megjelent írásokra évfolyam, lapszám és oldalszám szerint utalok, a *Közlöny*ben megjelent akadémiai felolvasásokra pedig *Új Magyar Museum [A' Magyar Tudományos Intézetek' Hivatalos Közlönye]* címmel, évfolyam és lapszám szerint. (Az eredetileg számozatlan füzeteket nem számoztam be utólag.)

Droysen 2006

Johann Gustav Droysen: Historika. In: *Történelemelmélet*. II. Szerk.: Gyurgyák János–Kisantal Tamás. Budapest, 44–121.

Erdélyi 1981

Erdélyi János: *Filozófiai és esztétikai írások*. S. a. r. T. Erdélyi Ilona; jegyz.: T. Erdélyi Ilona–Horkay László. Budapest.

Fejér 1830

Georgius [György] Fejér: *De avitis Magyarorum ac Chvorum, Iasonumque Hungariae accolarum sedibus et initiis disquisivit*. Budae.

Fejér 1837

Georgius [György] Fejér: Num Philisthaei, Gergesaei, Cananaei et Amorrhaci Hungarorum, Chunorum, Jasonumque nostrarium aborigenes? In: Fejér György: *Dissertationes in res Hungariae Veteris Historico-Criticae*. Budae, 5–73.

Fejér 1850

Fejér György: *A kunok eredete*. Pest. [Fejér 1851-gyel egybekötve, *Fejér György utolsó értekezetei magyarok ősrökonairól* közös címmel, 1852-es évszámmal, azonos kiadói adatokkal is ismert.]

Fejér 1851

Fejér György: *A kazarokról*. Pest. [Fejér 1850-nel egybekötve, *Fejér György utolsó értekezetei magyarok ősrökonairól* közös címmel, 1852-es évszámmal, azonos kiadói adatokkal is ismert.]

Nendtvich 1852

Nendtvich Károly: Még egyszer: tudomány és magyar tudós. *Új Magyar Muzeum* 2/1, 37–51.

Nietzsche 1874

Friedrich Nietzsche: *Unzeitgemässe Betrachtungen. Zweites Stück: Vom Nutzen und Nachtheil der Historie für das Leben*. Leipzig.

Nietzsche 1989

Friedrich Nietzsche: *A történelem hasznáról és káráról*. Ford. Tatár György. Budapest.

R. Várkonyi 1973

R. Várkonyi Ágnes: *A pozitivistá történelemszemlélet a magyar történetírásban*. I. kötet. *A pozitivistá történelemszemlélet Európában és hazai értékelése*. 1830–1945. Budapest.

Smetana 1850

Augustin Smetana: *Die Katastrophe und der Ausgang der Geschichte der Philosophie*. Hamburg.

Szontagh 1845

Szontagh Gusztáv: A szenvedelmes dinnye- és dohánytermesztő kalandjai. I–II. rész. *Életképek* 3/7–8, 205–213, 231–237.

Szontagh 1850

Szontagh Gusztáv: A magyarok eredete. *Új Magyar Muzeum* 1/2, 81–93.

Szontagh 1850a

Szontagh Gusztáv: Smetana s a philosophia közel kimenetele. *Új Magyar Muzeum* 1/3, 147–157.

Szontagh 1850b

Szontagh Gusztáv: Az alanyi világszemlélet tudományban, művészetben és életben. *Új Magyar Museum [A' Magyar Tudományos Intézetek' Hivatalos Közlönye]* 1, XIV–XXIII.

Szontagh 1850c

Szontagh Gusztáv: Az egyoldalú realismus tudományban és életben. *Új Magyar Museum [A' Magyar Tudományos Intézetek' Hivatalos Közlönye]* 1, CXL–CXLI.

Szontagh 1851

Szontagh Gusztáv: Tudomány, magyar tudós. *Új Magyar Museum* 1/7, 377–390.

Szontagh 1851a

Szontagh Gusztáv: Eszmecsere Toldy Ferenc és Wenzel Gusztáv társaimmal. *Új Magyar Museum* 1/12, 663–695.

Szontagh 1851b

Szontagh Gusztáv: *Emlékezések életemből*. Budapest: MTA Könyvtára Kézirattára, Történelm. 2-r [kézirat].

Szontagh 1855

Szontagh Gusztáv: *A magyar egyezményes philosophia ügye, rendszere, módszere és eredményei*. Pest. [Modern kiadása In: *Elmész. Szemelvények a régi magyar filozófiából*. Szerk.: Várhegyi Miklós–Kőszegi Lajos. Veszprém, 1994, 101–131.]

Toldy 1850

Toldy Ferenc: A magyarok miveltégi állapotjai a keresztyénség felvétele előtt. *Új Magyar Museum* 1/1, 36–49.

Toldy 1851

Toldy Ferenc: Ismét: tudomány, magyar tudós. Értekező levél Szontagh Gusztávhoz. *Új Magyar Museum* 1/9, 469–486.

Toldy 1852

Toldy Ferenc: Nyílt válasz Dr. Nendtvich Károlyhoz a szélsőségek közletésére. *Új Magyar Museum* 2/1, 52–55.

T. Szabó 2003

T. Szabó Levente: Tudományfogalmak versengése. 19. századi viták. *Korunk* 14/3, 38–45.

Vekerdi 1996

Vekerdi László: „A tudománynak háza vagyon”. *Reáliák a Régi Akadémia termeiben és működésében*. Piliscsaba.

Wenzel 1851

Wenzel Gusztáv: Eszmetöredékek a magyarok eredetéről. I–III. rész. *Új Magyar Museum* 1/6, 305–329; 1/8, 431–457; 1/9, 486–499.

Wenzel 1856

Wenzel Gusztáv: Magyar történelem, vagy is történetkutató, történettudás, és történetírás Magyarországon. I–II. rész. *Kelet népe. Magyar irodalmi csarnok és időségi szemle* 1/1–2, 134–146, 223–244.